

arbeidsmigratie van westvlaamse arbeidskrachten

Dr. J. Theys,

Hoofd Afdeling Toegepast-Economisch Onderzoek

Het sociaal-economisch onderzoek dat in april 1977 door het Nationaal Instituut voor de Statistiek werd uitgevoerd, heeft toegelaten een inzicht te krijgen in de huidige geografische mobiliteit van de arbeidskrachten ; door vergelijking met gegevens uit de volkstellingen van 31 december 1961 en 31 december 1970 is het mogelijk een beeld te schetsen van de wijzigingen die terzake zijn ingetreden.

Het sociaal-economisch onderzoek van april 1977 is geschied op basis van een steekproef betrekking hebbend op ongeveer 7,5 % van de totale bevolking en de resultaten, bekomen via extrapolatie naar de totale bevolking, vallen niet noodzakelijk samen met de werkelijke waarden. Rekening houdend met de betrouwbaarheidsintervallen ten aanzien van de resultaten op het niveau van de provincies (1) is het ongetwijfeld mogelijk een voldoende nauwkeurig beeld te geven over de huidige situatie en de fundamentele tendensen in het verloop. Waar nodig zal gewezen worden op de geringere graad van betrouwbaarheid.

1. Algemeen overzicht

Volgens het sociaal-economisch onderzoek van april 1977 waren er in West-Vlaanderen 397.888 beroepsactieven woonachtig die een betrekking hadden en 366.031 onder hen of 92,0 % waren werkzaam in de eigen provincie ; in andere Belgische provincies waren er 22.172 personen tewerkgesteld en in het buitenland 5.750 personen (inclusief beroepsmilitairen, missionarissen en andere), terwijl 3.924 personen een veranderlijke werkgemeente hadden (handelsreizigers en dergelijke) en van 11 personen de gemeente van tewerkstelling niet was bekend (2). Tegenover een uitgaande pendel van 27.922 personen stond een ingaande pendel van 12.989 personen (3). Er

(1) Zie NIS : Sociaal-economisch onderzoek, april 1977 : betrouwbaarheidsintervallen van de resultaten, waarbij 95 % betrouwbaarheidsintervallen worden aangegeven.

(2) Zie NIS : Sociaal-economisch onderzoek, april 1977 : deel 2, blz. 89-94.

(3) Uitgaande pendel : exclusief personen met veranderlijke werkgemeente of onbekende werkgemeente. De ingaande pendel omvat niet de ingaande pendel uit het buitenland, die klein is.

werden 15.562 werklozen geteld, wat blijkbaar een onderschatting inhoudt (4). Volgens het sociaal-economisch onderzoek van april 1977 waren er in West-Vlaanderen 413.450 beroepsactieven (exclusief dienstplichtigen) woonachtig en bedroeg de totale werkgelegenheid 379.020 personen (exclusief personen met veranderlijke werkgemeente en personen woonachtig in het buitenland). De werkgelegenheidscoëfficiënt (aantal arbeidsplaatsen per 100 beroepsactieven) beliep in West-Vlaanderen nagenoeg 92 %. Een hogere werkgelegenheidscoëfficiënt viel in 1977 te noteren in de provincies Brabant (106 %) en Antwerpen (95 %); de werkgelegenheidscoëfficiënt was in 1977 in West-Vlaanderen iets hoger dan in de provincie Luik (90 %) en duidelijk hoger dan in de provincies Henegouwen (84 %), Namen (83 %), Limburg (81 %), Luxemburg (81 %) en Oost-Vlaanderen (79 %).

West-Vlaanderen is de enige provincie waar de werkgelegenheidscoëfficiënt in 1977 groter was dan in 1961 ; in de provincie Antwerpen werd het niveau van 1961 gehandhaafd. In 1961 was de werkgelegenheidscoëfficiënt nog hoger in 5 van de Belgische provincies, namelijk Brabant, Luik, Antwerpen, Henegouwen en Namen ; in 1977 nog in 2.

Tabel 1 Evolutie van de werkgelegenheidscoëfficiënten, 1961-70-77 (a)

Provincie	1961	1970	1977
Brabant	107,4	105,2	106,4
Antwerpen	95,0	96,7	94,9
West-Vlaanderen	87,9	91,8	91,7
Luik	100,2	92,9	90,2
Henegouwen	91,0	85,1	83,8
Namen	89,5	85,2	82,9
Limburg	84,9	83,0	81,5
Luxemburg	84,8	79,8	81,1
Oost-Vlaanderen	82,0	81,1	79,2

(a) Werkgelegenheidscoëfficiënt : aantal arbeidsplaatsen per 100 beroepsactieven (inclusief werklozen, exclusief dienstplichtigen). Het aantal arbeidsplaatsen omvat niet de personen met veranderlijke werkgemeente en niet de personen woonachtig in het buitenland en werkend in België.

Interessant is na te gaan in welke mate in een provincie als West-Vlaanderen, met een gestegen werkgelegenheidscoëfficiënt, de arbeidsmigratie is toegenomen of verminderd, met bijzondere aandacht voor de lange-afstandspendel.

De gestegen werkgelegenheidscoëfficiënt in West-Vlaanderen in de periode 1961-70 werd bereikt dank zij een aanzienlijk grotere toename van de totale werkgelegenheid (+ 24.327), dan van de beroepsbevolking (+ 10.076). Tussen 1970 en 1977 was de aangroei van de beroepsbevolking (circa 23.300) meer dan het dubbele van de toename in de periode 1961-70 (index 2,3), waardoor de aangroei van de werkgelegenheid die voor de gehele periode 1970-77 nog het jaargemiddelde van de periode 1961-70 overschreed (circa 3.000 tegenover 2.700) onvoldoende werd voor deze versnelde groei van de beroepsbevolking. Voor de gehele periode 1961-77 stond

(4) Volgens de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening waren er eind april 1977 in West-Vlaanderen 20.844 uitkeringsgerechtigde volledig werklozen.

een toename van circa 45.000 arbeidsplaatsen voor een aangroei van ongeveer 33.400 beroepsaktieven (inclusief werklozen, exclusief dienstplichtigen).

De tewerkstelling in de eigen provincie is geregeld gestegen, van 325.540 in 1961 tot 345.805 in 1970 en circa 366.000 in 1977.

De uitgaande pendel naar andere Belgische provincies is niet verminderd. Opmerkelijk is de sterke daling van de uitgaande pendel naar het buitenland, voornamelijk Frankrijk.

Voor de tewerkgestelden in het buitenland is er rekening mee te houden dat hierin de beroepsmilitairen in Duitsland, ambassadeurs in het buitenland, technici in de ontwikkelingssamenwerking en dergelijke zijn opgenomen. Relevant terzake is de pendel met Frankrijk, die sterk regressief is, en met Nederland, die gering is gebleven :

Tewerkgesteld in	1961	1970	1977
Frankrijk	16.384	5.163	3.566
Nederland	256	363	482
Duitsland	1.708	1.648	1.236
Zaire	1.228	383	n.b.

Opmerkelijk is het feit dat bij een verbeterde werkgelegenheidssituatie de uitgaande pendel naar andere Belgische provincies nog lichtjes steeg, terwijl de ingaande pendel uit andere Belgische provincies een vrij grote toename vertoonde tussen 1961 en 1970, namelijk van 8.483 tot 12.545 personen.

De depressie die vanaf de tweede helft van 1974 het aantal volledig werklozen in West-Vlaanderen sterk heeft doen stijgen, heeft ongetwijfeld ook werkloosheid gebracht voor een aantal voorheen in andere Belgische provincies tewerkgestelden, maar hierover zijn geen gegevens beschikbaar. Volgens het sociaal-ekonomisch onderzoek van april 1977 bedroeg het aantal werklozen in 1977 meer dan het dubbele van het jaar 1970 en iets meer dan in 1961, maar bleef de uitgaande pendel naar andere Belgische provincies in 1977 groter dan in 1961 en, rekening houdend met de betrouwbaarheidsintervallen van de steekproef, ongeveer op het niveau van 1970 ; de ingaande pendel uit andere Belgische provincies kende na de sterke toename tussen 1961 en 1970 blijkbaar geen daling in 1977 in vergelijking met 1970.

2. Arbeidsmigratie met andere Belgische provincies

De uitgaande pendel uit West-Vlaanderen naar andere provincies is, behoudens op aangrenzende arrondissementen van Oost-Vlaanderen (vooral arrondissement Gent) en het aangrenzende arrondissement Moeskroen (voorheen behorend tot West-Vlaanderen), overwegend georiënteerd op het arrondissement Brussel-hoofdstad. Tussen 1961 en 1970 was de pendel naar het arrondissement Brussel-hoofdstad nog duidelijk groeiend, maar sinds 1970 blijkt er volgens het sociaal-ekonomisch onderzoek van april 1977 een stabilisering tot een lichte daling te zijn ingetreden (1).

(1) Naar verwachting is een aantal van deze pendelarbeiders na 1974 werkloos geworden.

Tabel 2 Evolutie naar de plaats van tewerkstelling, West-Vlaanderen, 1961-70-77

	1961	1970	1977	Evolutie 1961-70	Evolutie 1970-77
In eigen provincie	325.540	345.805	366.031	+ 20.265	+ 20.226
In andere Belgische provincies	20.008	21.704	22.172	+ 1.696	+ 468
In het buitenland	19.838	7.988	5.750	— 11.850	— 2.238
	365.386	375.497	393.953	+ 10.111	+ 18.456
Onbekend	313	623	11		
Veranderlijke werkgemeente (a)	—	7.286	3.924		
Werkende beroepsbevolking	365.699	383.406	397.888	+ 17.707	+ 14.482
Werklozen	14.373	6.742	15.562	— 7.631	+ 8.820
Beroepsbevolking, exclusief dienstplichtigen	380.072	390.148	413.450	+ 10.076	+ 23.302
Dienstplichtigen	4.992	3.881	3.314	— 1.111	— 567
Totale beroepsbevolking	385.064	394.029	416.764	+ 8.965	+ 22.735
Ingaande pendel	8.483	12.545	12.989	+ 4.062	+ 444
Totale werkgelegenheid (b)	334.023	358.350	379.020	+ 24.327	+ 20.670

(a) In 1961 werden de zeelieden, binnenschippers, foorkramers en sommige andere personen met een rondreizende functie (zoals transportarbeiders en handelsreizigers) geteld in de gemeente waar de zetel van het bedrijf gevestigd was of de gemeente van gewoon verblijf. In 1970 en 1977 werden de personen met een rondreizende functie (handelsreizigers, leiders, toezichtspersoneel, en dergelijke) geteld onder 'veranderlijke werkgemeente', de bouwvakarbeiders naar de gemeente waar de werf gelegen was en de personen uit het

transportbedrijf naar het adres waar ze gewoonlijk het werk beginnen (station, depot). In 1970 werden blijkbaar een aantal bouwvakarbeiders geteld onder 'veranderlijke werkgemeente'. (b) Exclusief personen wonend in het buitenland en werkend in West-Vlaanderen. Dit aantal is enigszins gestegen sinds 1961 maar toch nog verwaarloosbaar klein. De personen met veranderlijke werkgemeente (handelsreizigers, en dergelijke) zijn niet opgenomen bij de totale werkgelegenheid in West-Vlaanderen.

De pendel met het arrondissement Brussel-hoofdstad is op uitgesproken wijze éénrichtingspendel. Wanneer de arrondissementen die aangrenzend zijn aan West-Vlaanderen (Eeklo, Gent, Oudenaarde, Doornik en Moeskroen) buiten beschouwing worden gelaten, aannemend dat het in het algemeen gaat om sociaal aanvaardbare pendel, dan valt benevens het arrondissement Brussel-hoofdstad nog te wijzen op een eerder belangrijk uitgaand pendelsaldo ten aanzien van het arrondissement Antwerpen (saldo circa 1.000 in 1977) en in mindere mate de arrondissementen Leuven (circa 600) en Halle-Vilvoorde (circa 350). Het uitgaand pendelsaldo ten aanzien van het arrondissement Leuven bedroeg volgens de volkstelling van 31 december 1970 slechts 275 personen; rekening houdend met de betrouwbaarheidsgraad van de steekproef van 1977, mag wellicht aangenomen worden dat er tussen 1970 en 1977 weinig verandering is ingetreden.

De aandacht gaat dan vooral naar de uitgaande pendel naar het arrondissement Brussel-hoofdstad.

De pendelarbeiders werkzaam in het arrondissement Brussel-hoofdstad komen voornamelijk uit de arrondissementen Brugge (2.634 in 1977), Kortrijk (1.510) en Oostende (1.073), met directe spoorverbinding naar Brussel. Verhoudingsgewijze ten aanzien van de werkende beroepsbevolking is het aantal pendelarbeiders in het arrondissement Brussel-hoofdstad tewerkgesteld, het grootst in het arrondissement Brugge (2,9 per 100 beroepsactiviteiten met een betrekking) en Oostende (2,2 per 100), die per spoor het best met Brussel zijn verbonden.

Tussen 1961 en 1970 was het aantal tewerkgestelden in het arrondissement Brussel-hoofdstad stijgend vanuit alle Westvlaamse arrondissementen, behoudens het

arrondissement Tielt (daling van 746 tot 590); de toename was in relatieve termen groot vanuit de Westhoek en de kustarrondissementen Oostende en Veurne. Na 1970 blijkt, volgens het sociaal-ekonomisch onderzoek van april 1977, de vermindering sterk te zijn doorgelopen in het arrondissement Tielt en werd de daling ook aanzienlijk voor de Westhoek; de daling was duidelijk minder voor de kustarrondissementen Oostende en Veurne, terwijl een stabilisering tot lichte toename werd genoteerd voor het gebied Brugge-Roeselare-Kortrijk.

Tabel 4 Tewerkgestelden in het arrondissement Brussel-hoofdstad (a)

arrondis- sementen	1961	1970	1977	Procentuele evolutie 1961-70 1970-77	
Diksmuide en Ieper	554	844	544	+ 52,3 %	— 35,5 %
Veurne en Oostende	1.131	1.577	1.295	+ 49,4 %	— 17,9 %
Brugge, Roeselare en Kortrijk	3.701	4.418	4.608	+ 19,4 %	+ 4,3 %
Tielt	746	590	345	— 20,9 %	— 41,5 %
	6.132	7.429	6.792	+ 21,2 %	— 8,6 %

(a) Agglomeratie Brussel (19 gemeenten). De gegevens van de telling van 31 december 1961 zijn berekend, rekening houdend met de afsplitsing van het arrondissement Halle-Vilvoorde.

Rekening houdend met de betrouwbaarheidsintervallen van de resultaten van het sociaal-ekonomisch onderzoek van april 1977 kan voor de periode 1970-77 ongetwijfeld

Tabel 3 Plaats van tewerkstelling of van herkomst

Plaats van tewerkstelling of van herkomst	Uitgaande pendel			Ingaande pendel			Pendelsaldo		
	1961	1970	1977	1961	1970	1977	1961	1970	1977
arrond. Brussel-hoofdstad	6.132	7.429	6.792	504	527	494	— 5.628	— 6.902	— 6.298
arrond. Halle-Vilvoorde	634	668	586	130	227	237	— 504	— 441	— 349
arrond. Leuven	274	467	694	114	192	102	— 160	— 275	— 592
arrond. Nijvel	370	154	221	43	73	91	— 327	— 81	— 130
arrond. Antwerpen	1.172	1.348	1.300	282	362	309	— 890	— 986	— 991
overig provincie Antwerpen	208	271	410	137	220	240	— 71	— 51	— 170
arrond. Luik	454	204	130	67	85	80	— 387	— 119	— 50
overig provincie Luik	69	74	25	46	91	39	— 23	+ 17	+ 14
arrond. Charleroi	644	152	40	59	89	48	— 585	— 63	+ 8
arrond. Bergen	245	86	48	74	93	119	— 171	+ 7	+ 71
arrond. Doornik	410	404	295	256	463	501	— 154	+ 59	+ 206
gemeente Komen (a)	444	487	2.168	519	1.066	1.956	+ 75	+ 579	212
gemeente Moeskroen (b)	2.378	1.819		1.091	1.597		— 1.287	— 222	
overig provincie Henegouwen	333	143	124	110	118	142	— 223	— 25	+ 18
arrond. Gent	4.257	5.345	6.673	2.238	3.098	4.083	— 2.019	— 2.247	— 2.590
arrond. Oudenaarde	924	1.144	1.244	1.227	1.602	1.809	+ 303	+ 458	+ 565
arrond. Eeklo	273	537	524	936	1.531	1.515	+ 663	+ 994	+ 991
overig provincie Oost-Vlaanderen	327	553	497	458	796	895	+ 131	+ 243	+ 398
provincie Luxemburg	68	96	68	22	36	39	— 46	— 60	— 29
provincie Namen	230	116	12	78	86	60	— 152	— 30	+ 48
provincie Limburg	162	207	321	123	193	230	— 39	— 14	— 91
	20.008	21.704	22.172	8.514	12.545	12.989	— 11.494	— 9.159	— 9.183

(a) De vroegere autonome gemeenten Houthem, Komen, Neerwaasten, Ploegsteert en Waasten, voorheen behorend tot het arrondissement Ieper, thans behorend tot het arrondissement Moeskroen en gefusioneerd in de gemeente Komen.

(b) De vroegere autonome gemeenten Dottenijs, Herzeew, Luigne en Moeskroen, voorheen behorend tot het arrondissement Kortrijk, thans behorend tot het arrondissement Moeskroen en gefusioneerd in de gemeente Moeskroen.

besloten worden tot een duidelijke terugloop van de pendel naar het arrondissement Brussel-hoofdstad vanuit de Westhoek (in brede zin) en het arrondissement Tielt en een stabilisering in het gebied Brugge-Roeselare-Kortrijk (1).

De tewerkgestelden in het arrondissement Brussel-hoofdstad zijn overwegend tewerkgesteld in de tertiaire sektor, waaronder overheidsdiensten, spoorwegen en communicatiebedrijven (post, telefoon) het grootste aantal opnemen. De bouwnijverheid is niet zonder betekenis maar had in 1977 minder tewerkgestelden dan in 1961 en 1970. In de industrie is het aantal pendelarbeiders uit West-Vlaanderen in relatieve termen eerder beperkt en is het verloop na 1970 blijkbaar dalend.

Tabel 5 Tewerkgestelden in het arrondissement Brussel-hoofdstad, naar sectoren, 1961-70-77

	1961 (a)	1970	1977
Landbouw	22	23	—
Industrie, energie	1096	1.000	727
Bouwnijverheid	1.754	1.480	835
Handel, horeca, reparatie, bankwezen, verzekering, verhuur	911	1.306	1.331
Overheidsbestuur, defensie, spoorwegen, communicatiebedrijven	1.652	2.702	3.016
Overige diensten en onnauwkeurig bepaald	697	918	883
	6.132	7.429	6.792

(a) De gegevens van 1961 zijn niet volledig vergelijkbaar met die van 1970 en 1977, ingevolge wijzigingen in de klassifikatie van de bedrijvigheden.

De stijgende tewerkstelling in het arrondissement Brussel-hoofdstad in de periode 1961-70 situeerde zich onbetwistbaar in de tertiaire sektor, en ook na 1970 blijkt er nog een aangroei te zijn geweest.

Een ontleding op het niveau van de Westvlaamse arrondissementen wijst uit dat de bouwnijverheid een groot aandeel inneemt voor de pendelarbeiders uit de arrondissementen Diksmuide (53 % in 1977) en Tielt (33 %).

Tabel 6 Tewerkgestelden in het arrondissement Brussel-hoofdstad, naar het geslacht en naar de sociale stand.

Arrondissementen	Aandeel van de bedienden			Aandeel van de mannen		
	1961	1970	1977	1961	1970	1977
Diksmuide en Ieper	42,5	47,9	60,7	86,5	88,2	88,6
Veurne en Oostende	52,1	64,7	76,4	84,5	84,1	85,3
Brugge, Roeselare en Kortrijk	55,0	68,6	81,6	89,0	85,3	85,8
Tielt	21,8	45,1	52,8	93,8	89,7	85,5
West-Vlaanderen	49,3	63,5	77,4	88,6	85,7	85,9

(1) Voor een gevonden resultaat van 4.667 (via extrapolatie) kan met 95 % zekerheid gezegd worden dat het werkelijk aantal te situeren is tussen 4.197 en 5.137; voor een gevonden resultaat van 533 is de benedengrens 374 en de bovengrens 692 (zie : NIS : Sociaal-ekonomisch onderzoek, april 1977).

De tewerkstelling in het arrondissement Brussel-hoofdstad bestond in 1977 voor circa 86 % uit mannen en het aandeel van de bedienden beliep 77 %. Te wijzen valt op het relatief geringe aandeel van de bedienden onder de pendelarbeiders woonachtig in de arrondissementen Diksmuide (37 %) en Tielt (53 %). Het aandeel van de mannen is tussen 1961 en 1970 gedaald en nadien nog weinig veranderd, maar het aandeel van de bedienden is sterk toegenomen.

Een niet-aangrenzend arrondissement aan West-Vlaanderen dat een belangrijk ingaand pendelsaldo noteert ten opzichte van West-Vlaanderen is het arrondissement Antwerpen. Het pendelsaldo bleef in de periode 1961-70-77 gehandhaafd op 900 à 1.000 personen. Ook hier gaat het overwegend om eenrichtingspendel.

Het negatief pendelsaldo ten opzichte van de arrondissementen Halle-Vilvoorde en Leuven is reeds heel wat geringer dan ten aanzien van het arrondissement Antwerpen en het gaat reeds minder om eenrichtingspendel.

Onderstaande tabel geeft een beeld van de sectoren van tewerkstelling in 1977 van de Westvlaamse pendelarbeiders tewerkgesteld in de arrondissementen Antwerpen, Halle-Vilvoorde en Leuven.

Tabel 7 Tewerkgestelden in de arrondissementen Antwerpen, Halle-Vilvoorde en Leuven, sociaal-ekonomisch onderzoek, april 1977.

Sektoren van tewerkstelling	Arrond. Antwerpen	Arrond. Halle-Vilvoorde	Arrond. Leuven
Landbouw	13	—	36
Industrie, energie	236	170	80
Bouwnijverheid	117	46	14
Handel, horeca, reparatie, bankwezen, verzekering, verhuur	212	113	152
Overheidsbestuur, defensie, spoorwegen, communicatiebedrijven	429	181	154
Overige diensten en onnauwkeurig bepaald	298	76	260
	1.305	586	696

De uitgaande pendel die in 1961 betrekkelijk groot was naar de mijnarrondissementen Luik, Charleroi en Bergen is grotendeels verdwenen. Hoewel er een pendel van Westvlamingen naar de mijnen in Wallonië (vooral Henegouwen) is geweest, die inmiddels nagenoeg volledig is weggefallen, blijkt de teruggang van de pendel naar Wallonië in eerste instantie te situeren te zijn in de bouwsektor.

Tabel 8 Tewerkgestelden in de bouwsektor in Wallonië, 1961-70-77

Provincie van tewerkstelling	1961	1970	1977
Henegouwen (excl. arrond. Moeskroen)	703	221	173
Luik	342	117	38
Namen	141	44	—
Luxemburg	32	13	14

Het is waarschijnlijk dat de daling in de bouwsektor iets minder groot is geweest dan wat blijkt uit voorgaande

Foto's H. Maertens, Brugge

cijfers, omdat een aantal bouwvakarbeiders in 1970, in tegenstelling met de onderrichtingen, geteld werden bij de categorie 'veranderlijke werkgemeente' (1).

De arbeidsmigratie gericht op of komend van aangrenzende arrondissementen kan in het algemeen gezien worden als een normale uitwisseling van arbeidskrachten en heeft ook niet het kenmerk van eenrichtingspendel.

Ten aanzien van Oost-Vlaanderen is er een belangrijk negatief pendelsaldo met het arrondissement Gent en een positief saldo ten opzichte van de arrondissementen Eeklo en Oudenaarde en ook nog ten opzichte van de niet-aangrenzende arrondissementen van Oost-Vlaanderen, zij het niet omvangrijk.

Illustratief voor de stijgende mobiliteit van de arbeidskrachten is het samengaan van een vrij sterke toename van de uitgaande pendel naar het arrondissement Gent en een nagenoeg gelijklopende toename van de ingaande pendel uit het arrondissement Gent. Het uitgaand pendelsaldo is toch enigszins gestegen (2.019 in 1961 en circa 2.500 in 1977).

Ten aanzien van de arrondissementen Oudenaarde en Eeklo was er eveneens zowel een toename van de uitgaande pendel als van de ingaande pendel en hetzelfde geldt voor overig Oost-Vlaanderen. Te wijzen valt op een betrekkelijk sterke toename van het ingaand pendelsaldo in de periode 1961-70 ten opzichte van het arrondissement Eeklo (van 663 in 1961 tot 994 in 1970).

De pendelbalans met het arrondissement Moeskroen is negatief, maar op sterk verminderde wijze in vergelijking met 1961. De uitgaande pendel is gedaald en de ingaande pendel gestegen. West-Vlaanderen vertoonde in de periode 1961-70 een aanzienlijke toename van de ingaande pendel uit de gemeente Komen, terwijl de uitgaande pendel uit West-Vlaanderen naar Komen slechts lichtjes toenam; het positief pendelsaldo van West-Vlaanderen ten opzichte van Komen steeg van 75 in 1961 tot 579 in 1970. De uitgaande pendel van West-Vlaanderen naar de gemeente Moeskroen liep in aanzienlijke mate terug in de periode 1961-70 en de ingaande pendel in West-Vlaanderen komend uit de gemeente Moeskroen steeg; het negatief pendelsaldo van West-Vlaanderen ten opzichte van de gemeente Moeskroen daalde van 1.287 in 1961 tot 222 in 1970 (2). Na 1970 is het pendelsaldo met het arrondissement Moeskroen, dat in 1970 positief was geworden (+ 357) in tegenstelling met 1961 (- 1.212), opnieuw negatief geworden (- 212), in hoofdzaak door een daling van de ingaande pendel in West-Vlaanderen komend uit het arrondissement Moeskroen; de ingaande pendel in het arrondissement Kortrijk komend uit het arrondissement Moeskroen blijkt in 1977 in vergelijking met 1970 met circa 600 personen te zijn teruggelopen.

3. Buitenhuiswerkenden, naar de tijdsafstand

De mobiliteit van de arbeidskrachten is onbetwistbaar toegenomen. Het aantal thuiswerkenden is gedaald, in

belangrijke mate door de sterke regressie van de tewerkstelling in de landbouw, maar ook door een daling van het aantal zelfstandigen en helpers in de secundaire en de tertiaire sektor (3).

De beroepsbevolking (inclusief werklozen, exclusief dienstplichtigen) is tussen 1961 en 1970 in eerder beperkte mate gestegen (+ 10.076), maar de totale werknemersbevolking daarentegen vertoonde een belangrijke toename (+ 30.050); ook in de periode 1970-77 was de aangroei van de werknemersgroep (+ 29.866) duidelijk groter dan de toename van de beroepsbevolking (+ 23.223), hoewel de afwijking in het groeiritme kleiner is geworden. Het ligt voor de hand dat dit toegenomen aantal werknemers, behoudens in geval van werkloosheid, in het algemeen de groep van de buitenhuiswerkenden is gaan vergroten; thuisarbeid in dienstverband komt nog weinig voor.

Om een goed beeld te verkrijgen van de mobiliteit van de arbeidskrachten en zeker om het verloop van deze mobiliteit te volgen, kan men zich niet beperken tot de woonforenzen, zijnde de personen die hun bedrijvigheid uitoefenen buiten hun woongemeente. Door de fusies van de gemeenten zijn talrijke personen overgegaan van de categorie woonforenzen naar de categorie in de eigen gemeente tewerkgestelden (4).

De tellingsgegevens vragen enige omzichtigheid in de interpretatie, niet enkel voor het sociaal-ekonomisch onderzoek van april 1977 maar ook van de vorige volkstellingen. Toch kan worden aangenomen dat een voldoende benaderend beeld kan worden verkregen.

Tussen 1961 en 1970 steeg het aantal arbeidskrachten woonachtig in West-Vlaanderen die dagelijks de verplaatsing deden van en naar het werk met 45.450 eenheden of 20 %; het aantal pendelarbeiders met logement in of nabij de werkgemeente daalde met ongeveer 6.300 eenheden of circa 45 %.

Tussen 1970 en 1977 is de beroepsbevolking tegen een versneld tempo gestegen (+ 23.200), maar de toename van de werkloosheid heeft de aangroei van de werknemersbevolking met een *betrekking* (+ 20.555) afgeremd; toch was de mobiliteit, kwantitatief gezien, nog stijgend.

In de periode 1961-70 daalde het aantal dagelijks reizenden over een tijdsafstand van een half uur en meer van 70.474 tot 40.923, dit is met 29.551 of 41,9 %; het aantal dagelijks reizenden over een tijdsduur van minder dan een half uur steeg van 156.090 tot 225.074 eenheden, dit is met 68.984 of 44,2 %.

De verbetering op het vlak van lange-afstandspendel is frappant voor de periode 1961-70. In 1961 was 6,8 % van de beroepsbevolking tewerkgesteld op een tijdsafstand (enkel traject) van 1 uur of meer en in 1970 nog slechts 3,4 %; tegenover 3,7 % van de beroepsactieven met een logement in of nabij de werkgemeente in 1961 waren er in 1970 nog slechts 2,0 %. Na 1970 was de terugloop van de lange-afstandspendel eerder gering. De toename van het

(1) In 1970 waren er, volgens de gegevens van tabel 04.06 van de volkstelling, in West-Vlaanderen 895 tewerkgestelden in de bouwrijverheid geteld onder de categorie 'veranderlijke werkgemeente'.

(2) Voor 1977 zijn er geen gegevens beschikbaar afzonderlijk voor de gemeenten Komen en Moeskroen.

(3) Hierbij kan worden opgemerkt dat in het begin van de jaren zestig een aantal van de tewerkgestelden in de landbouw en ook in handel en diensten in feite als verdoken werklozen waren te aanzien.

(4) De fusies van de gemeenten heeft *statistisch* gezien geleid tot een toename van het **aandeel** van de lange-afstandspendel-arbeiders in het totaal van de woonforenzen.

Tabel 9 Buitenhuiswerkenden, naar de tijdsafstand, West-Vlaanderen, 1961-70-77

	1961	1970	1977	Per 100 beroepsaktieven		
				1961	1970	1977
dagelijks reizenden						
tijdsduur enkel traject						
minder dan 15'	83.449	140.188	171.162	22,0	35,9	41,4
15' à 29'	72.641	84.886	80.204	19,1	21,8	19,4
30' à 44'	33.578	19.649	17.632	8,8	5,0	4,3
45' à 59'	10.847	8.067	7.175	2,9	2,1	1,7
1 u. à 1.29 u.	15.349	6.934	7.015	4,0	1,8	1,7
1.30 u. à 1.59 u.	6.612	3.397	3.486	1,7	0,9	0,8
2 u. en meer	4.088	2.876	2.313	1,1	0,7	0,6
onbekend	275	6.292	—	0,1	1,6	—
Totaal	226.839	272.289	288.987	59,7	69,8	69,9
niet dagelijks reizenden						
Totaal (a)	17.097	16.504	22.545	4,5	4,2	5,5
waarvan met logement in of nabij de werkgemeente	14.156	7.822	7.009	3,7	2,0	1,7
werkgemeente veranderlijk	—	7.286	3.922	—	1,9	0,9
werkgemeente onbekend	—	623	—	—	0,1	—
Algemeen totaal	243.936	296.702	315.454	64,2	76,0	76,3
thuiswerkenden	116.100	86.704	81.506	30,5	22,2	19,7
werkzoekenden	14.373	6.742	15.562	3,8	1,7	3,8

(a) Omvat sommige part-time arbeiders, inwonend dienstpersoneel, en dergelijke.

aantal niet dagelijks reizenden zonder logement in of nabij de werkgemeente in de periode 1970-77, namelijk van 8.682 tot circa 15.500, is blijkbaar sterk beïnvloed door de aangroei van het aantal deeltijds werkenden (1).

Interessant is een vergelijking van de huidige situatie met die in de andere Belgische provincies.

Per 100 beroepsaktieven (exclusief dienstplichtigen) in 1977 waren er in West-Vlaanderen 19,7 thuiswerkend ; enkel in de provincie Luxemburg (22,4 %) was dit verhoudingscijfer groter. Globaal is de mobiliteit van de beroepsbevolking, in aantal beschouwd, in West-Vlaanderen lager dan in Vlaanderen en dan in het Rijk. Op te merken valt dat West-Vlaanderen de meest agrarische provincie is van het gehele land.

West-Vlaanderen telt ten aanzien van de beroepsbevolking het hoogste aantal pendelarbeiders die een betrekking hebben op minder dan een half uur van de werkplaats. Per 100 beroepsaktieven in 1977 waren er in West-Vlaanderen 60,8 dagelijks reizenden over een afstand van minder dan een halfuur tegenover 56,3 in Vlaanderen en 55,6 in het Rijk ; ook in de provincies Limburg (59,0) en Antwerpen (58,6) is dit aandeel groot.

Opmerkelijk voor West-Vlaanderen is het verhoudingsgewijze geringe aantal pendelarbeiders binnen een tijdsafstand van een halfuur tot 1 uur, namelijk 6,0 per 100 beroepsaktieven tegenover gemiddeld 12,9 in Vlaanderen en 13,0 in het Rijk. Een gelijkaardige vaststelling geldt grosso-modo voor de tijdsduur van 1 uur à 1.30 uur, met een verhoudingscijfer van 1,7 voor West-Vlaanderen tegenover gemiddeld 3,6 in Vlaanderen en 3,4 in het Rijk. Voor de tijdsafstand van een half uur tot een uur en de tijdsafstand van 1 uur tot anderhalf uur

(1) Het aantal werknemers met een deeltijdse betrekking steeg in West-Vlaanderen van circa 9.200 in 1970 tot 14.200 in 1977.

Tabel 10 Thuiswerkenden en buitenhuiswerkenden per 100 beroepsaktieven, sociaal-ekonomisch onderzoek, april 1977.

Woonplaats	Thuiswerkend	Dagelijks reizend (tijdsduur enkel traject)					met logement in of nabij de werkgemeente
		— 30'	30' à 59'	1 à 1.29 u.	1.30 u. en meer	totaal	
Provincie West-Vlaanderen	19,7	60,8	6,0	1,7	1,4	69,9	1,7
Provincie Oost-Vlaanderen	15,2	53,8	13,1	5,3	1,9	74,1	0,9
Provincie Limburg	12,3	59,0	10,6	2,3	1,3	73,2	1,3
Provincie Antwerpen	11,4	58,6	14,4	2,8	0,7	76,5	0,6
Vlaams Brabant	12,9	48,8	19,7	5,4	1,5	75,4	0,7
Vlaanderen	14,3	56,3	12,9	3,6	1,3	74,1	1,0
Provincie Luxemburg	22,4	49,6	10,4	2,8	2,1	64,9	3,7
Provincie Namen	15,3	51,2	11,7	4,6	2,7	70,2	2,7
Provincie Henegouwen	13,4	56,7	9,9	4,1	2,3	73,0	1,4
Provincie Luik	12,9	57,5	10,9	2,0	1,2	71,6	1,6
Arrondissement Nijvel	12,5	44,1	22,8	5,4	2,2	74,5	1,4
Waals + Duitstalig gebied	14,0	54,7	11,6	3,5	2,0	71,8	1,7
Arrondissement Brussel-hoofdstad	11,2	54,9	17,5	1,9	0,6	74,9	0,6
Het Rijk	13,8	55,6	13,0	3,4	1,5	73,5	1,2

heeft West-Vlaanderen duidelijk het geringst aantal pendelarbeiders in vergelijking met alle andere provincies.

Verhoudingsgewijze minder gunstig is de situatie in West-Vlaanderen voor de lange-afstandspendel van anderhalf uur en meer ; West-Vlaanderen telde in 1977 per 100 beroepsactieven 1,4 personen die dagelijks pendelen over anderhalf uur en meer (enkel traject), dit is minder dan in de provincie Oost-Vlaanderen (1,9) en Vlaams-Brabant (1,5) en dan in alle Waalse provincies behoudens Luik, maar duidelijk meer dan in de provincie Antwerpen (0,7) en het arrondissement Brussel-hoofdstad (0,6) en iets meer dan in Limburg (1,3) en Luik (1,2).

Relatief ongunstig in vergelijking met alle andere Vlaamse provincies is het aantal pendelarbeiders met logement in of nabij de werkgemeente. De pendelarbeiders met logement in of nabij de werkgemeente zijn in het algemeen lange-afstandspendelarbeiders ; van de 7.009 Westvlamingen met een logement in of nabij de werkgemeente in 1977 waren er 4.848 of 69 % werkzaam in niet-aangrenzende arrondissementen of in het buitenland.

Per 100 beroepsactieven woonachtig in West-Vlaanderen in 1977 waren er 1,7 pendelarbeiders met logement in of nabij de werkgemeente, in Limburg 1,3 en in overig Vlaanderen minder dan 1,0 ; in de provincies Luxemburg (3,7) en Namen (2,7) werd het verhoudingscijfer van West-Vlaanderen duidelijk overschreden maar in de provincies Henegouwen en Luik en de arrondissementen Nijvel en Brussel-hoofdstad was het verhoudingscijfer lager dan in West-Vlaanderen.

Onder de pendelarbeiders woonachtig in West-Vlaanderen die in 1977 een logement hadden in of nabij de werkgemeente waren er 1.012 tewerkgesteld in Duitsland, 845 in het arrondissement Brussel-hoofdstad en 1.786 in andere provincies (exclusief Brussel-hoofdstad) in niet-aangrenzende arrondissementen.

De Westvlaamse pendelarbeiders met logement in of nabij de werkgemeente zijn in relatieve termen het meest woonachtig in de arrondissementen Veurne (2,7 per 100 beroepsactieven), Oostende (2,5), Diksmuide (2,4) en Ieper (2,3), zijnde Westhoek in brede zin.

Dagelijks reizende Westvlamingen over een tijdsafstand van 1.30 uur en meer (enkel traject) komen in relatieve termen het meest voor in de arrondissementen Diksmuide (2,3 per 100 beroepsactieven) en Oostende (1,9).

In de Westhoek is er wel degelijk nog een probleem van sociaal-onaanvaardbare pendel die uitstijgt boven het gemiddeld niveau van Vlaanderen en van het Rijk.

Hoewel onder de dagelijks reizenden nog tal van lange-afstandspendelarbeiders worden geteld en het aantal niet dagelijks reizenden met logement in of nabij de werkgemeente nog vrij omvangrijk is, toch is er in West-Vlaanderen in vergelijking met het begin van de jaren zestig een opmerkelijke verbetering ingetreden en dit niettegenstaande de aanzienlijke toename van de werknemersbevolking.

4. Buitenhuiswerkenden, naar het gebruikte vervoermiddel

De verbetering inzake lange-afstandspendel naar tijdsduur werd blijkbaar niet overwegend bepaald door een teruggang van het aantal tewerkgestellten in ver afgelegen provincies (zie § 2), maar werd sterk beïnvloed door de gewijzigde verplaatsingsmogelijkheden.

De fiets of bromfiets als voornaamste vervoermiddel voor de dagelijks reizenden is verdrongen door de personenauto.

In 1961 was de personenauto amper voor 8,0 % van de dagelijks reizenden het voornaamste vervoermiddel ; in 1970 was het aandeel gestegen tot 32,1 % en in 1977 tot 46,4 %. De fiets of bromfiets blijft na de personenauto het voornaamste vervoermiddel voor de Westvlaamse pendelarbeiders ; het aandeel is gedaald van 56,0 % in 1961 tot 37,3 % in 1970 en 29,5 % in 1977.

Het openbaar vervoer neemt de derde plaats in. Het totale aantal gebruikers van trein, bus of tram of personeelsvervoer door de werkgever (1) was in 1977 in absolute cijfers even groot als in 1961, maar het aandeel is gedaald van 19,0 % in 1961 tot 15,1 % in 1977 ; tussen 1961 en 1970 was het aantal gebruikers nog stijgend, maar na 1970 was er een daling.

Het hoge aandeel van de personenauto in 1977 als voornaamste vervoermiddel voor de dagelijks reizende Westvlaamse arbeidskrachten, belet niet dat in alle andere provincies, behoudens Oost-Vlaanderen, het overwicht van de auto in de pendel nog groter is.

Het gebruik van de personenauto als voornaamste vervoermiddel is binnen het Vlaamse gewest het grootst in Limburg (55,7 %) ; in Wallonië wordt het gemiddelde van Vlaanderen nog duidelijk overschreden, met het hoogste percentage in de provincie Luik (61,0 %).

(1) In 1961 werd geen onderscheid gemaakt tussen het openbaar vervoer per bus en het personeelsvervoer door de werkgever.

Tabel 11 Buitenhuiswerkenden, dagelijks reizend naar vast werkadres, naar voornaamste vervoermiddel, West-Vlaanderen, 1961-70-77

				Procentuele verdeling		
	1961	1970	1977	1961	1970	1977
Auto, als bestuurder of als medereiziger	18.107	87.530	134.047	8,0	32,1	46,4
Fiets of bromfiets	126.949	101.646	85.327	56,0	37,3	29,5
Bus of tram of personeelsvervoer door werkgever	25.854	31.126	28.618	11,4	11,4	9,9
Te voet	33.211	27.627	22.916	14,6	10,2	7,9
Trein	17.321	16.089	15.000	7,6	5,9	5,2
Motorfiets of scooter	5.122	3.140	3.103	2,3	1,2	1,1
Onbekend	275	5.131	—	0,1	1,9	—
Totaal	226.839	272.289	289.011	100,0	100,0	100,0

Tabel 12 Buitenhuiswerkenden, naar voornaamste vervoermiddel naar het werk, sociaal-ekonomisch onderzoek, april 1977

Woonplaats	Dagelijks reizenden							Totaal
	Auto als bestuurder of medereiziger	Fiets of bromfiets	Bus, metro, tram	Personeelsvervoer door werkgever	Te voet	Trein	Motorfiets of scooter	
Provincie West-Vlaanderen	46,4	29,5	4,8	5,1	7,9	5,2	1,1	100,0
Provincie Oost-Vlaanderen	44,6	20,7	6,9	5,3	6,8	14,6	1,1	100,0
Provincie Limburg	55,7	16,8	10,2	8,5	5,0	2,6	1,2	100,0
Provincie Antwerpen	50,8	16,8	11,3	5,3	9,3	5,6	0,9	100,0
Vlaams-Brabant	54,5	8,7	11,0	3,3	6,8	14,7	1,0	100,0
Vlaanderen	49,8	18,6	8,9	5,3	7,5	8,9	1,0	100,0
Provincie Luxemburg	54,4	6,7	10,4	6,3	13,2	7,6	1,4	100,0
Provincie Namen	54,4	6,8	7,8	2,0	11,0	15,7	2,3	100,0
Provincie Henegouwen	54,1	8,5	9,5	2,0	11,9	11,8	2,2	100,0
Provincie Luik	61,0	4,1	13,4	2,6	12,8	4,7	1,5	100,0
Arrondissement Nijvel	55,2	4,7	6,7	2,0	9,2	21,0	1,2	100,0
Waals + Duitstalig gebied	56,4	6,4	10,4	2,5	11,9	10,6	1,8	100,0
Arrondissement Brussel-hoofdstad	46,6	1,1	31,3	0,8	16,5	3,2	6,5	100,0
Het Rijk	51,5	12,9	11,9	3,9	9,9	8,7	1,2	100,0

De fiets of bromfiets is in West-Vlaanderen nog voor circa 30 % van de dagelijks reizenden het voornaamste vervoermiddel ; dit aandeel is heel wat groter dan in de andere Vlaamse provincies en opvallend afwijkend van het lage aandeel dat in Wallonië wordt genoteerd.

Het openbaar vervoer komt in West-Vlaanderen in de pendel minder aan bod, wat ongetwijfeld ten dele bepaald wordt door het minder gunstig aanbod terzake ; de ontsluiting per spoor is voor grote delen van de Westhoek voor de pendelarbeiders vrij problematisch.

Het gebruik van de auto in de pendel wordt in heel wat gevallen gekombineerd met het gebruik van het spoor, maar komt alsdusdanig niet tot uiting uit de gegevens van de tellingen, omdat de verwerking gebeurde op basis van het voornaamste vervoermiddel (vervoermiddel waarmee het grootste deel van de afstand wordt afgelegd).

Het gebruik van de auto is ook geen aanduiding van het benutten voor eerder grote afstanden ; van de 77.200 buiten de woongemeente werkende dagelijks reizenden die gebruik maakten van de auto als bestuurder of medereiziger in West-Vlaanderen in 1977 waren er 33.000 of circa 43 % die hierbij binnen een tijdsafstand bleven beneden 15 minuten.

Voor de pendel over een tijdsduur van 1 uur en meer is vooral het spoor het dominerend vervoermiddel. Van de 12.100 buiten de woongemeente tewerkgestelde dagelijks reizenden in West-Vlaanderen in 1977 waren er ongeveer 8.100 of 67 % die per spoor de verplaatsing deden ; op de tweede plaats komt het personeelsvervoer door de werkgever met een aandeel van 14 %, gevolgd door de auto (11 %) en bus en tram (8 %).

De tellingen verstrekken geen inlichtingen over de combinatie afstand in km en gebruikt vervoermiddel (noch over afstand in km en tijdsduur).

Tabel 13 Buitenhuiswerkenden, naar de afstand in km, 31 december 1970.

Woonplaats	Dagelijks reizenden						totaal
	minder dan 10 km	10 à 30 km (a)	30 à 50 km	50 en meer km	onbekend		
Prov. West-Vlaanderen	73,8	17,8	2,7	3,3	2,4		100,0
Prov. Oost-Vlaanderen	61,5	21,4	9,7	5,4	2,0		100,0
Prov. Limburg	57,8	27,7	6,9	5,3	2,3		100,0
Prov. Antwerpen	65,2	25,4	5,5	2,3	1,6		100,0
Vlaams Brabant	50,4	36,2	7,1	4,6	1,7		100,0
Vlaanderen	62,6	25,1	6,4	4,0	1,9		100,0
Prov. Luxemburg	55,6	26,9	7,8	6,0	3,7		100,0
Prov. Namen	58,0	26,9	5,3	7,7	2,1		100,0
Prov. Henegouwen	67,6	19,5	4,7	6,7	1,5		100,0
Prov. Luik	70,3	22,8	3,0	2,3	1,6		100,0
Arrond. Nijvel	42,7	38,7	12,7	4,0	1,9		100,0
Waals + Duitstalig gebied	64,8	23,3	5,0	5,1	1,8		100,0
Arrond. Brussel-hoofdstad	83,4	11,3	0,9	1,1	3,3		100,0
Het Rijk	65,7	22,9	5,3	4,0	2,1		100,0

(a) Werkend in de woongemeente en in de telling aangegeven als pendelend over een afstand van 10 km en meer, werd gerekend bij de afstand 10 à 30 km.

Gegevens over de afstand in km zijn enkel voorhanden uit de volkstelling van 31 december 1970. Van het totale aantal buitenhuiswerkenden woonachtig in West-Vlaanderen die dagelijks de verplaatsing deden, namelijk 272.289, waren er 200.873 of 73,8 % die een betrekking hadden

binnen een afstand van 10 km. In Vlaanderen als geheel was het overeenkomstig aandeel slechts 62,6 %, met als minimum 50,4 % voor Vlaams-Brabant en als maximum na West-Vlaanderen (73,8 %), een aandeel van 65,2 % voor Antwerpen ; in Wallonië was het aandeel 64,8 %, variërend van 55,6 % in Luxemburg tot 70,3 % in de provincie Luik. Het arrondissement Brussel-hoofdstad kwam tot een aandeel van 83,4 %.

Pendel over een afstand van 50 km en meer werd in 1970 in West-Vlaanderen genoteerd voor 3,3 % van de buitenhuiswerkenden die dagelijks de verplaatsing deden, dit is meer dan in de provincies Antwerpen (2,3 %) en Luik (2,3 %) en dan in het arrondissement Brussel-hoofdstad (1,1 %), maar minder dan in de overige provincies.

Besluitend kan er op gewezen worden dat, bij een

verbeterde werkgelegenheidssituatie in West-Vlaanderen, het aantal tewerkgestelden in de eigen provincie aanzienlijk is gestegen, maar dat de uitgaande pendel naar andere provincies niettemin is toegenomen, met het arrondissement Brussel-hoofdstad als een gebied met hoge en nog gestegen eenrichtingspendel, kenmerkend voor de stijgende mobiliteit van de arbeidskrachten is dat een stijgende uitgaande pendel samenging met een toename van de ingaande pendel.

Er is een duidelijke verbetering inzake het aantal arbeidskrachten dat een logement heeft in of nabij de werkgemeente. Tussen 1961 en 1970 was het aantal dagelijks reizenden over een tijdsafstand van 1 uur en meer (enkel traject) sterk dalend ; de gewijzigde mogelijkheden van vervoer blijken hierbij sterk medebepalend te zijn geweest. Niettegenstaande een verbetering inzake lange-afstandspendel blijft de Westhoek nog gekenmerkt door een te omvangrijke sociaal onaanvaardbare pendel.

Foto H. Maertens, Brugge